

===== Pál Zoltán =====

/// „Sziklai Barna” jelentései az MTA Irodalomtörténeti Intézetéről (1958–1964)

II. rész¹

== Az Intézet élete az elbocsátások után

Az elbocsátásokkal nem értek véget az Intézet életében bekövetkezett változások. 1959-ben az állampárt egy szerve (sajnos erről nem maradt fenn hivatalos irat) behívta magához a kutatóhely vezetőit, Sőtért, Klaniczayt, Szabolcsit és Nyirő Lajos intézeti párttitkárt, ahol emlékeztették őket arra, hogy mit vár tőlük a kommunista hatalom. Egyrésztől gyorsítsák fel a marxista irodalomtörténeti szintézis megírását, másrésztől hozzanak létre egy elméleti kutatócsoportot, folyóirattal.² 1959. szeptember 25-én meg is kezdte munkáját az Irodalomelméleti Csoport Nyirő Lajos vezetésével.³ A kultúrpolitikára befolyással lévők azonban nem voltak megelégedve a társaság munkájával. 1961 márciusában maga Király István kritizálta a kutatóhely munkáját. (Egy 1960. februári jelentés arra utal, hogy Király azért nem kedvelte az Intézetet, mert Klaniczay Tibor nem vette fel őt oda 1957 tavaszán „a politikai hangulatra való tekintettel”. 1960 elején felmerült, hogy Király lesz Klaniczay helyett az igazgatóhelyettes, de ez nem valósult meg.⁴) Az ELTE oktatója szerint fennáll a veszély, hogy az MTA intézete „az élettől elszakadt öncélúan tudományoskodó féllegvárrá” váljon, ahol hivatalból dolgoznak a nagy marxista irodalomtörténeti összefoglalón, „ami majd egyszer vagy egy évtized múlva el is készül, addig azonban [...] míg a tervekbe vett nagy szintézis »előmunkálatai« be nem fejeződtek, addig az élet, a gyakorlat konkrét szükségletei legalább

1 == A tanulmány első részét lásd Pál, 2022.

2 == Simon, 2011: 367.

3 == Rigó, 1966: 252.

4 == ÁBTL 3.1.2. M–41884. 234. Jelentés az MTA Irodalomtörténeti Intézet hangulatáról, 1960. február 11.

is háttérbe szorulnak”. Király nehezményezte azt is, hogy a pártosság olykor „csak formálisan érvényesül, tartalmilag nem hatja át eléggé a munka egészét, s kísért itt-ott némi objektivizmus, elvtelenség, s mindezzel összefüggő szakmai praktikizmus is”. Arra is felhívta a figyelmet, hogy míg a Régi Magyar Osztály nyolc, addig az Irodalomelméleti Csoport csak három fővel dolgozik. Az irodalomtörténész szerint az arányokat meg kellene fordítani.⁵ A pártszervek is úgy gondolták, hogy az „Intézet legkisebb és legkiforratlanabb részlege az irodalomelméleti csoport”.⁶ 1961 novemberében a csoportot Irodalomelméleti Osztállyá szervezték át, 1963-ban pedig – részben a modern irodalom történetéről, részben az irodalomelméleti kutatásokról szóló tanulmányok közlésére – elindították a *Kritika* című folyóiratot, mely 1971-ig volt az Intézet lapja.⁷

A hatalom részéről a marxista irodalomelmélet művelése mellett a jelenkori irodalom történetének bemutatása volt a másik fontos elvárás. A cél az volt, hogy a XX. Századi és az Irodalomelméleti Osztály rendelkezzen a legképzettebb munkatársakkal, ezért külső nyomásra az Intézet vezetősége kutatókat csoportosított át, és újabb szervezeti változtatásokat hajtott végre. A XX. Századi osztályon belül felállították az 1919-ig terjedő korszak csoportját Nagy Péter, a két világháború közti irodalmat kutató csoportot Czine Mihály, valamint a szocialista irodalmat kutató munkaközösséget Szabolcsi Miklós vezetésével, emellett elkezdték szervezni a „felszabadulás” utáni irodalmat feltáró csoportot is.⁸

A kirúgások után azonban új munkatársakat kellett találni. Fehér Erzsébet ígéretes jelöltnek tűnt: a fiatal kutató még 1958 nyarán vizsgázott Sötér Istvánnál, Bóka Lászlónál és Király Istvánnál, s teljesítményével nagyon meg voltak elégedve. Király közölte vele, hogy kiváló eredménye miatt javasolni fogják őt az MTA-nak, ám később közölte vele, hogy nem lehet aspiráns, mivel nem rendelkezik két év gyakorlattal. Ám a kutatónő más forrásból úgy értesült, hogy azért nem vették fel, mert nem volt MSZMP-, illetve KISZ-tag. 1959 januárjában aztán az Irodalomtörténeti Intézet Eötvös Könyvtárában sikerült elhelyezkednie.

„Sziklai Barna” későbbi jelentéséből kiderült, hogy Fehér Erzsébet nem is akart annyira az Intézethez kerülni. Passzív, félrehúzódozó, istenhívő széplélekként ábrázolta őt az ügynök, ugyanakkor értékelte szorgalmát és jóhiszeműségét. Pándi Pál ajánlott tenni neki „közelebbi kapcsolat kiépítésére”, amit Fehér Erzsébet visszautasított, ezért

5 = = MNL OL M–KS 288. f. 33/30. ó. e. Király István: Megjegyzések az Irodalomtörténeti Intézet jelentéséhez (1961. március 26.), 191, 193, 195. Ez egyébként feltehetően a régi magyar irodalom kutatásában történelmi érdemeket szerző Klaniczay Tibor tudatos politikájának, kiváló lobbitevékenységének volt köszönhető.

6 = = Uo. Jelentés az Agitprop Bizottságnak az MTA Irodalomtörténeti Intézetének munkájáról, 1961. november 20.

7 = = Bodnár, 2000: 9.; Rigó, 1966: 252.

8 = = MNL OL M–KS 288. f. 33/30. ó. e. Jelentés a Politikai Bizottságnak az MTA Irodalomtörténeti Intézetének helyzetéről (1961. október 10.), 12–14.; Jelentés az Irodalomtörténeti Intézet elmúlt 5 évi munkájáról, 75.

Pándi azt terjesztette, hogy Király István „szubjektíve szimpatizál” vele, és azért futtatja. Király valóban úgy vélte, hogy Fehér Pomogáts Béla mellett a legtehetségesebb munkatárs, témát is adott neki. A kutatónőt azonban rendkívül zavarta, hogy szakmai és politikai viták dúltak a személye körül, félt attól, hogy ha véglegesítik az Intézetben, akkor megmarad a bizalmatlan légkör, karrieristának bélyegzik, és nem tud rendesen dolgozni. Inkább vidékre ment volna tanítani, „*ahol békén hagyják az embert*”.⁹ Valószínűleg ezt csak pillanatnyi rossz hangulatában mondta Fehér Erzsébet, mindenesetre nem kapott státuszt az Intézetben, egy ideig szerződéses gyakornokként foglalkoztatták, majd 1960-ban a Petőfi Irodalmi Múzeumban helyezkedett el.¹⁰

Az intézeti elbocsátások több munkatársban váltottak ki ellenérzéseket. Nagy Miklós többször tett „*sajnálkozó kijelentéseket az Irod. Történeti Int.-től történt eltávolítások miatt, féltve a tudományos színvonalat*”. „Sziklai Barna” tartója ezért úgy vélte, tájékozódni kell az egyetemen Nagy Miklós politikai magatartásáról, mellyel ellenőrizhetik Szekeres jelentését is.¹¹ Vezér Erzsébet, az Akadémiai Kiadó intézeti felelőse megígérte Németh G. Bélának, Oltványi Ambrusnak és Lukácsy Sándornak, hogy állandó fizetéssel járó elfoglaltsággal látja el őket. Az ígérethez Szauder József is csatlakozott. S valóban, az elbocsátott irodalomtörténészek akadémiai megbízásokat kaptak, ezáltal megbízóik „*olyan színben tűnnek fel, hogy helytelenítik kizárásukat*” – jelentette „Sziklai”. Arról is tájékoztatta az állambiztonsági szerveket, hogy Németh G. státusát hivatalosan nem szüntették meg, „csak” deklarálták elbocsátását.¹² Egy másik jelentéssel azt is tudatta a hatósággal, hogy mi lehetett ennek az oka: Németh G. tüdőbeteg volt, és szanatóriumba készült vonulni.¹³ A többi gyakornok a népi írókról szóló bibliográfiai anyag összeállításához nyújtott segítséget (a megbízást Klaniczay Tibortól kapták).¹⁴

„Sziklai Barna” jelentéseiből az a kép rajzolódik ki, hogy az Irodalomtörténeti Intézet munkatársai közül állambiztonsági szempontból Bodnár György, Czine Mihály és Oltványi Ambrus számított a „leggyanúsabbnak”. Czinének nem tudta megbocsátani a pártállami vezetés, hogy olyan vehemensen védte a népi írókat 1958-ban, továbbá hogy Bodnárral együtt nem léptek be az MSZMP-be, annak ellenére, hogy

9 = = ÁBTL 3.1.2. M–41884. 190. Jelentés Fehér Erzsébetéről, 1959. március 6. Vö. Szőnyi, 2012a: 761.

10 = = Péter (főszerk.), 2000: 612.

11 = = ÁBTL 3.1.2. M–41884. 161. Jelentés a Jókai-kritikai kiadásról, 1959. február 12.

12 = = Uo. 166. Jelentés Vezér Erzsébetéről, 1959. február 27.

13 = = Uo. 168. Jelentés Gerelyes Endréről és Németh Gézáról, 1959. február 27. Mikor az eredeti levéltári anyagot olvastam 2010-ben, ez a rész még nem volt anonimizálva, 2013-ban viszont (amikor a fénymásolatokat megrendeltem) már igen. Az anonimizálás előtt értetlenül állok, hiszen a kiváló irodalomtörténész tüdőbaja közismert volt. Egy másik – nem anonimizált – jelentésben olvashatunk is arról, hogy Németh G. Klaniczay és Szauder tudomásával 1958-ban a Korányi Tüdőszanatóriumba vonult: uo. 218. Hangulati jelentés, 1959. szeptember 24.

14 = = Uo. 166. Jelentés Vezér Erzsébetéről, 1959. február 27.; uo. 173. Jelentés, 1959. március 6.

korábban éppen az MKP/MDP segítette őket karrierjük elindításában (a politikai rendőrség egyébként Bodnárt vádolta azzal, hogy Czine nem lép be az 1956 novemberében újjászervezett állampártba).¹⁵ Oltványi Ambrus korábban szintén MDP-tag volt, de az MSZMP-hez ő sem csatlakozott, ráadásul ott volt az 1956-os ügy, amikor rövid időre letartóztatták a szovjetek. Rendszerellenes megnyilatkozásai és édesapjának kisgazda politikusi múltja szintén nehezítették helyzetét. Róla különösen sokat kellett jelentenie „Sziklai Barnának”, Oltványi legszorgosabb besúgói közé tartozott.¹⁶ Bodnár, Czine és Oltványi mellett még Németh G. Bélával és Vezér Erzsébettel kellett elmélyítenie kapcsolatát.¹⁷

1959 nyarán utasították Szekerest, hogy készítsen jellemzést Czine Mihályról és Bodnár Györgyről. Az ügynök csakhamar megírta, hogy Czine egyetemi évfolyamának kiemelkedő tehetségű, „józan” fejű hallgatói közé tartozott, és számos, általa nem ismert jelenség iránt bizalmatlan volt. *„Vitázni nem igen lehetett vele, mert általában azt szerette, ha az ő véleményét fogadták el s nem szívesen hallgatott senkire. Mindig nagyon nehéz volt helytelen nézetéről meggyőzni.”* Már hallgatóként sokat foglalkozott a népi írókkal. Az Eötvös Collegium tagja volt, ahol a kispolgári, *„radikális politikai beállítottságú”* tagság nehezen vagy alig hatott csak rá.¹⁸ Leginkább felesége, a csinos, kispolgári származású Rajenics Erzsébet befolyásolta, akinek tetszett, hogy Czinének nagy jövőt jósoltak a tudományos életben. Bodnár Györggyel együtt került tehetséges kritikusként az *Új Hang* szerkesztőségébe, ahol főleg a népi mozgalom szerzőivel foglalkozott. 1956-ban úgy látta, hogy több kérdésben is korábbi „józan” (adott esetben pártellenes) fenntartásai helyesnek bizonyultak, de október végén észlelte, hogy itt nem csak a hibák kijavításáról van szó. Király István, Czine tanára, kollégája és barátja 1957 elején kijelentette, hogy 1956. október végéig sok tekintetben nem értett egyet Czinével, *„ki a vitákat (a párt és kormány ellen irányuló kijelentésekkel együtt) helyeselte, de okt. vége óta azonosan értékelték az ellenforradalmat, amellyel Czine is szembeállt”.* (Mint már szó volt róla, erről Király István is beszélt az ügynöknek.) 1957-ben Czine az Irodalomtörténeti Intézet munkatársa lett, ahol Móricz Zsigmond életművét kutatta. A róla szóló, 1959. szeptemberi jelentés szerint a marxizmus hívének tartotta és tartja magát, de bizonyos alapkérdésekben nem ért egyet a regnáló hatalommal. Nem tetszik neki, hogy a jelenben hozott ítélettel minősítik számos kiváló alkotó múltját: *„Ebben persze egy jó adag szubjektivitás van, amelynek végső fokon az az értelme, hogy ha a népi írók politikai magatartásával nem értünk egyet ma, akkor múltjukba sem a hibákat fedezzük fel. Amit Vörös Péterék ma csinálnak becsületesebb*

15 = = Simon, 2011: 101.

16 = = Szőnyei, 2012a: 132.

17 = = ÁBTL 3.1.2. M-41884. 277. Jelentés, 1960. október 21.

18 = = Az ügynök itt valószínűleg arra utal, hogy az 1945 és 1950 közti Eötvös Collegiumban a kommunista hallgatók jelentős része kispolgári származású volt, pl. az egyik legfőbb hangadó, Kardos (Pándi) Pál is. Lásd: Csáki-Kovács (szerk.), 1990: 96.; Kósa (szerk.), 1995: 224–227.

és gerincesebb Urbán és Mesterházi tetténél. Mesterháziék együtt követték el 1955–56-ban a politikai hibákat a népi írókkal, de az ő hibáikat nem emlegetik, mert beléptek a pártba.”¹⁹

„Sziklai Barna” pár hónappal később arról is tájékoztatta a politikai rendőrséget, hogy Király István mellett egy másik befolyásos támogatója is volt Czine Mihálynak. Az ügynök úgy értesült József Farkastól, hogy Szabolcsi Miklós kedvezően vélekedik Czineről, sőt, az a hír terjedt róla, hogy 1958-ban azért szegült szembe olyan határozottan a népi írói állásfoglalással, mert tudta, Szabolcsi meg tudja védeni.²⁰

„Sziklai Barna” Bodnár Györgyről is igyekezett minél részletesebb portrét festeni: karrierista, kispolgári magatartású embernek írta le, aki „szatirikus-cinikus közvetlensége miatt nagyon sok emberrel állt és áll ma is beszélgetős viszonyban. Amikor Révai József titkára lett, régi évfolyamtársaival csak gúnyolódva beszélt, s ez végső fokon nemcsak önteltségéből, hanem alapvető szatirikus, gyerekeskedő-komolytalankodó hajlamából is fakadt. Általában ma is nehéz eligazodni, hogy mikor tréfál, s mikor beszél komolyan. Az Új Hang politikai szellemében dolgozott, mint szerkesztőségi tag, s lényegében az a politikai magatartása mit sem változott. 1957-ben saját szavai szerint csak azért választotta az Irodalomtörténeti Intézetet, mert csak »itt lehet szabad úszóként élni.« Fő elve ma, hogy minél kevesebb munkával tartogatni magunkat, mert a hozzá hasonlóra szükség lesz még.” A jelentést értékelő Lakatos József főhadnagy meg volt elégedve a hálózati személy teljesítményével: „A leírtak alapján az ügynöknek jó lehetőségei vannak Czine és Bodnár nézeteinek és magatartásának a figyelemmel való kíséréséhez. [...] A jelentés alátámasztja a más vonalról beérkezett információkat.”²¹

Czine és Király között az elkövetkező időben kissé megromlott a viszony. Ezt tanúsítja „Sziklai” 1959. szeptemberi jelentése, melyben arról tájékoztatta a politikai rendőrséget, hogy Czine Móricz Zsigmondról szóló kandidátusi disszertációja hamarosan bíráló bizottság elé fog kerülni, a két opponens pedig Sőtér István, Bóka László vagy Nagy Péter közül fog kikerülni, „*hogy így megakadályozzák Király István esetleges elvi ellenvetéseit, mely a dolgozat el nem fogadásával járhat együtt*”. A jelentés többi része a pesti és a szegedi tudományegyetem életéről közölt információkat, a belügyi szervek ugyanis a felsőoktatás ellenőrzésénél is igényt tartottak Szekeres László szolgálataira. Mivel az Irodalomtörténeti Intézet több tagja is tanított a pesti bölcsészkaron, ezért nem eshetett nehezebbre a feladat, de amúgy is sokszor bejárt az egyetem Duna-parti épületébe munkája során. Az említett szeptemberi jelentésben arról is írt, hogy az amerikai elnök és a szovjet első titkár 1959-es találkozása milyen reakciókat váltott ki egyes irodalomtörténészekből. Sőtér szerint sok a pletyka és a rémhír, de nincsenek biztos információi. Örült annak, hogy Eisenhower megbeszéléseket folytatott Hrus-

19 = = ÁBTL 3.1.2. M–41884. 206–207. Jelentés Czine Mihályról és Bodnár Györgyről, 1959. szeptember 5.

20 = = Uo. 252. Jelentés Czine Mihályról és Bodnár Györgyről 1960. május 4.

21 = = Uo. 207. Jelentés Czine Mihályról és Bodnár Györgyről, 1959. szeptember 5.

csoval, „mert a tárgyalásokból nem szokott nagy baj lenni”. Pándi Pál is osztotta Sőtér nézeteit: szerinte is inkább „egymást puhítani, mint veszekedni ülnek össze” a szuperhatalmak vezetői. Emellett Sőtér a tanévnyitó tanszéki értekezleten bejelentette, hogy az MSZMP központjába számos panasz érkezett a szomszédos szocialista államokból, amelyekben ellenérzésüket fejezték ki több kiadott könyv kapcsán. A csehszlovák és a román elvtársak kifogásolták, hogy bizonyos magyar írók (Jókai Mór, Mikszáth Kálmán, Tömörkény István) „szlovák” helyett „tótot”, „román helyett pedig „oláht” írtak, és ezeket az újabb kiadásokban is meghagyták. (Fölösleges hangsúlyozni, hogy a XIX. század második felében, de még a XX. század első évtizedeiben is a „tót” és az „oláh” formula még általánosan elterjedt volt a magyar közbeszédben és irodalmi életben.) A Kiadói Főigazgatóságot (vagyis az előzetes cenzúrát) vezető Köpeczi Béla szeptember 20. körül vitát akart rendezni a kérdésről, ezzel kapcsolatban Sőtér arra kérte kollégáit, hogy szálljanak szembe Köpeczivel, a tudományos álláspontot, a filológusi alapállást védelmezve. Nem csak Sőtér utasította el a szlovák és román panaszokat. Mezei József szerint északi szomszédaink követelése gyermeket, de sajnos az Aczél György miniszterhelyettes nevéhez köthető kultúrpolitika ehhez látszik igazodni. Ugyanakkor úgy vélte, hogy nincs értelme érvelni a pártközponttal szemben, amit akarnak, azt úgyis megvalósítják, ebbe bele kell törődni: „Az irodalomtörténészek feladata nem okos ellenérvek szolgálata, hanem meghallgatás, beletörődés és megvalósítás.” Nagy Miklós és Oltványi Ambrus szerint a Tömörkény-kiadásokban átírták a tótot szlovákra, az oláht románra, ami nem más, mint szöveghamisítás, és annak idején ezt Waldapfel József és köre szentesítette.²²

Ebben az időszakban „Sziklai Barna” teljesítményével nem voltak megelégedve a megbízói. 1960 februárjában Bodnár Györgyről és Czine Mihályról írott jelentései alapján úgy vélték, hogy az ügynök nem mer felvetni politikai kérdéseket az említett személyekkel, pedig pont ez lenne a dolga, hiszen így lehet „kiugrasztani a nyulat a bokorból”. Lakatos József rendőr főhadnagy ezeket megbeszélte Szekeressel, aki elismerte a hibáit. Utasítást kapott, hogy igyekezzen a megfigyelt személyekkel bel- vagy külpolitikai kérdéseket érintő beszélgetéseket kezdeményezni. Az ügynök és a tartótiszt közti találkozásokat két hétről 10 napra csökkentették, hogy „intenzívebbé váljon a munka”.²³

1960 májusában az Irodalomtörténeti Intézetben kétnapos vitaülést tartottak „A nacionalizmus kérdései a magyar irodalom tükrében” címmel, melyen Klaniczay Tibor, Tóth Dezső, Somogyi Sándor és Szabolcsi Miklós adtak elő. Korreferátumokat tartott több intézeti munkatárs is (Szauder József, Pirnát Antal, Gerézdi Rabán, Kemény G. Gábor, Tarnai Andor, Dienes András, Komlós Aladár, Varjas Béla, Nagy Péter, Hopp Lajos, K. Nagy Magda stb.). A „vita” a hatalom szemszögéből sikeres volt,

22 = Uo. 211–212. Hangulati jelentés. 1959. szeptember 9.

23 = Uo. 252–254. Jelentés Czine Mihályról és Bodnár Györgyről, 1960. május 4.

mert „*sikerült világos és ideológiailag biztos álláspontot kialakítani a bonyolult kérdés-komplexus számos fontos pontján nemcsak lényeges irodalomtörténeti összefüggéseket világitva meg, hanem alapot teremtve a nacionalizmus elleni tudományos színvonalú további harc számára is*”.²⁴ „Sziklai Barnának” nem volt sok jelentenivalója a rendezvényről, csupán annyit említett meg, hogy a második napon Bóka László (talán fricskából) Kossuth-képet tűzött kabátja hajtókájára. Tolnai Gábor alig bírta ki nevetés nélkül, Oltványi meg csak annyit mondott Bókáról, hogy „*vén pojáca*”. Ennél érdekesebb, amit az intézeti táppénzen lévő Németh G. Béláról jelentett az ügynök. Harányi Zoltánt idézte, aki szerint Németh G. barátainak (Szekeres szerint Sőtérre, Klaniczayra és Szauderre gondolt) csak egy szavukba kerülne, hogy a harmincöt éves tudós álláshoz jusson, míg neki ez tovább tart, de megpróbál középiskolai tanári helyet szerezni neki, mert „*alapjában véve értelmes ember*”, noha bizonyos szakmai kérdésekben nem ért vele egyet.²⁵

A nemzetközi politika is gyakran szóba került az 1960-as évek elején. Oltványi Ambrus (Lakatos főhadnagy jelentése szerint „*szabadúszó irodalomtörténész – kifejezetten ellenséges beállítottságú személy*”) 1960 májusában kifejtette, hogy a nyugati és keleti blokk között megnőtt a feszültség. Az Eötvös Könyvtárban csendben dolgozó, akkor már ismert író, Sánta Ferenc (a tartótiszt megjegyzése szerint nacionalista beállítottságú személy) félt, hogy az esetleges feszültség a hidegháború fokozódásához, sőt talán újabb háborúhoz fog vezetni.²⁶ József Farkasról is gyanútlanul megosztotta véleményét az ügynökkel az 1960-ban a szovjetek által elfogott amerikai felderítő repülőgépről, melynek kapcsán Hruscsov azzal fenyegetőzött, hogy lövetni fogja a Törökország területén található amerikai támaszpontokat. József Farkas szerint Hruscsov kiváló diplomata, „*a támaszpontok lövetésének bejelentése nyilván a kis országokban a tiltakozó jegyzékek lavináját indítja meg, ezzel pedig Amerikának is szármolnia kell*”, de az „*erkölcsi és katonai fölényben*” lévő szocialista nagyhatalom nem fog támadni, hiszen a nemzetközi jog szerint kémrepülők küldése nem lehet ok támaszpontok bombázására, ráadásul ha Moszkva ezt megtenné, akkor a közvélemény szemében ő lenne az agresszor. A közhangulat a Szovjetunió mellett van, fölényét nem fogja feladni, Moszkva nem fog, Washington nem mer háborút indítani József Farkas szerint. A tartótiszt úgy vélte, hogy figyelemre méltó az irodalomtörténész véleménye a nemzetközi politikáról, melyből „*bizonyos fokú »álobjektivitás« érződik ki*”. Utasította az ügynököt, hogy kultúrpolitikai kérdésekről is próbáljon majd beszélgetést kezdeményezni Józseffel.²⁷

24 = = MNL OL M–KS 288. f. 33/30. ó. e. Jelentés az Irodalomtörténeti Intézet elmúlt 5 évi munkájáról, 84.

25 = = ÁBTL 3.1.2. M–41884. 266. Hangulati jelentés, 1960. május 4.

26 = = Uo. 269. Jelentés, 1960. május 18.

27 = = Uo. 270. Hangulati jelentés, 1960. június 7.

= = Oltványi Ambrus folyamatos ellenőrzése

Mint már szó volt róla, Oltványi Ambrus „élvezte” talán legnagyobb mértékben az állambiztonság figyelmét. „Sziklai Barna” 1961. november közepén jelentette, hogy milyen visszhangja volt az SZKP XXII., Sztálint újfent elítélő kongresszusának. Németh G. Béla nem volt túl optimista, szerinte Magyarországon még semmi sem történt, Sztálinváros nevét sem cserélték le. Oltványi úgy tudta, hogy bizonyos hazai pártkörökben nem örültek annak, *„hogy ilyen élesen vetette fel a XXII. Kongresszus Sztálin és csoportja bűneit”*. A tartótiszt szerint Oltványi ezzel igazolta, hogy érdeklődik a párttagok reagálása iránt. Hiányosságként róta fel Szekeresnek, hogy nem nevezte meg a hírek forrását, csak a megjegyzéseket ismertette. Utasította az ügynököt, hogy említse meg Oltványinak saját családi problémáit, házasodási terveit, és kérje ki a tanácsát, hátha sikerül a bizalmába férkőznie. A tiszt ugyanis mindenképpen szeretne volna megismerni Oltványi baráti környezetét.²⁸ A következő jelentésből kiderült, hogy Oltványi otthon volt szilveszterkor. A belügyesek számára ennél jóval érdekesebb volt az az információ, hogy Oltványi a *Magyar irodalmi lexikont* szerkesztő Tamás Attila megbízásából bedolgozott egy készülő enciklopédiába, és ezenkívül is több, előreláthatóan sokáig elhúzódó munkát végez Tamás részére. *„Abból a szempontból, hogy Oltványi Ambrus kapcsolatainak és általános tevékenységének a felderítésére törekszünk, a jelentés értékesnek mondható”* – írta a tartótiszt, Sebestyén Örnagy, majd utasította Szekereset a kapcsolat további fenntartására.²⁹

1962 januárjában vitaesteket rendeztek az Írószövetségben annak apropóján, hogy a magyar vezetés (az SZKP XXII. kongresszusán megerősítést nyert) desztalinizációs politika gyorsítására készült. Az üléseken számos magyar tollforgató jelent meg, így a politikai rendőrség is mozgósította ügynökhálózatát. Bár „Sziklai” személyesen nem vett részt a tanácskozásokon, Oltványitól értesülhetett az üléseken elhangzottakról. Az irodalomtörténész szerint rengeteg magyar alkotó (köztük két elismert népi író, Veres Péter és Szabó Pál is) érdeklődve várta Szirmai István előadását, de sokak csalódására a kultúrpolitikus *„lényegében nem mondott semmi különöset, a XXII. Kongresszus hatására sem látta szükségét, hogy a párt gyökeresen változtasson eddigi politikáján, melyet az írókkal szemben folytatott”*. A második nap annál több izgalmat okozott: Kamondy László lényegében a fiatal alkotók nevében követelt több autonómiát a politikai vezetéstől. Oltványi szavait így közvetítette „Sziklai Barna” az állambiztonsági szerv felé: *„Kamondy László nagyon sok részletkérdésben panaszkodott arrogáns hangon, nyersen, modortalanul – s néha még a vele elvileg egyetértőket is megdöbbenve. Szirmai közbekérdéseire hányaveti módon nem válaszolt, s olyan lakáskérdéseket, írási szabadságba vágó problémákat feszegetett, amelyeket ezen az összejöveten nem lehetett megoldani.”* Az irodalomtörténész emellett gúnyosan azt is elmondta az ügynöknek, hogy az MSZMP a pártonkívüli Fehér

28 = = Uo. 305–306. Hangulati jelentés. 1961. november 18.

29 = = Uo. 309. Jelentés Oltványi Ambrusról, 1962. január 23.

Klárának fogja pártját a párttag E. Fehér Pállal szemben, aki giccsesnek minősítette az író műveit.³⁰

Mint említettük, a pártszervek egy ideje kritikával illették az Intézet munkatársainak hozzáállását és az ott zajló munkát. Az MSZMP KB Tudományos és Kulturális Osztályának jelentése szerint „*az irodalomtörténeti cikkek nagy részéből [...] hiányzik az érdeklődés az elméleti kérdések iránt, sokszor pozitivistá módszert követnek, hajlanak az öncélú filologizálásra*”. Aggodalommal szemlélték, hogy a filológiai munka „*módot ad egyeseknek az ideológiailag kényesebb kérdésektől [...] való visszahúzódásra*”, s hogy nem sikerült kiirtani a politikai liberalizmus iránti engedékenységet, a „népi ideológia” és a „szektás irányvonal” maradványait.³¹ A Régi Magyar Osztály ellen Tolnai Gábor indított támadást. 1961 májusában kifejtette, hogy az „*osztály tagjainak többsége Hopp Lajost és Pirnát Antalt kivéve régi irodalomba elzárkózó, szemellenzős szakember, akik az eleven irodalom iránt alig érdeklődnek*”. Helytelenítette, hogy az osztály vezetőjének, Gerézdi Rabánnak nincs tudományos fokozata, s még csak nem is marxista, mások (pl. Varjas Béla és Stoll Béla) pedig kísérletet sem tesznek a „marxista analízisre”. Általános hibának tartotta, hogy a munkatársak többsége nem tudott megszabadulni Horváth János munkásságának hatásától.³² A bírálatok hatására átszervezték az intézetet: 1962. július 10-én megszűnt a Régi Magyar, a XIX. Századi és a Bibliográfiai Osztály, és létrejött a Kézikönyv, illetve a Bibliográfiai és Textológiai Osztály.³³

A XIX. Századi osztály megszűnésével kapcsolatban Oltványi Ambrus „Sziklai” előtt megemlítette Fekete Sándor személyét is. Úgy gondolta, hogy a bebörtönzött tudós még jó ideig rács mögött lesz, szerinte az MSZMP elkövetkező, VIII. kongresszusán sokkal részletesebben foglalkoznak majd a „személyi kultusz” alatt elkövetett törvénytelenésekkel. Megemlítette még, hogy a Belügyminisztériumban nagy átszervezések vannak (értesülései helytállóak voltak, éppen 1962-ben alakították ki az állambiztonságnak azt a formáját, amely a rendszerváltásig létezett). Azt nem árulta el besúgónak, hogy honnan tudta mindezt, pedig a politikai rendőrséget

30 = = Uo. 316. Jelentés Oltványi Ambrus megnyilvánulása. 1962. március 5. Vö. Szőnyi, 2012a: 706.

31 = = MNL OL M–KS 288. f. 33/30. ő. e. Jelentés az Agit-Prop. Bizottságnak az MTA Irodalomtörténeti Intézetének munkájáról (1961. november 20.), 5.; Jelentés az Irodalomtörténeti Intézet elmúlt 5 évi munkájáról, 74.

32 = = Uo. Tolnai Gábor: Feljegyzés az Irodalomtörténeti Intézet régi magyar irodalomtörténeti munkásságáról (1961. május 13.), 187–188.

33 = = Rigó, 1966: 253. 1965-ben megszűnt a Kézikönyv Osztály, helyébe az addigra visszavett Lukácsy Sándor vezetésével létrehozták a Klasszikus Magyar Irodalmi Osztályt, ahol lényegében a XIX. századi magyar irodalom kutatásával foglalkoztak. Idővel ebből ismét létrejött a XIX. Századi Osztály. Bodnár, 2000: 14.; Rigó, 1966: 253. A Régi Magyar Osztály felszámolásával keletkezett újrt később a Reneszánsz-kutató Csoport (1969), illetve Osztály (1970) megszervezésével sikerült betölteni, melynek élére Klaniczay Tibor került. Bodnár, 2000: 11.

igencsak érdekelte, honnan tudhat egy megfigyelt személy az átszervezésről. „*Még mindig az a helyzet, hogy Oltványi nem nyilatkozik hírforrásáról és barátairól. Fenti megjegyzései pedig ismét arra mutatnak, hogy vannak olyan személyek, akikkel behatóbban tárgyalja meg a politikai és személyi kérdéseket*” – írta Szekeres tartótisztje, ezért további beszélgetések kezdeményezésére utasította ügynökét.³⁴

Szekeres László ekkoriban komoly családi problémákkal küzdött, elvált Ormos Máriától. Az állambiztonság utasítása alapján saját gondjainak kitergetésével kellett volna Oltványi bizalmába férkőznie, de nem tartotta magát az eligazításhoz, nem szívesen beszélt magánéleti problémáiról. Így mindössze arról tájékoztatta tartótisztjét, hogy Oltványi szerint „*nem tanácsos politikai kérdésekben állást foglalni, mert következményekkel járhat*”. Emellett megismételte néhány régebbi állítását, amiről már tudott a politikai rendőrség. Az eredménytelenség miatt Sebestyén Sándor megbírálta Szekereset, aki megígérte, hogy pótolni fogja mulasztását. A tartótiszt ugyanakkor akceptálta, hogy a hálózati személy súlyos családi problémákkal küzd, ezért megbocsátható neki az átmeneti sikertelenség.³⁵

„Sziklai Barna” valóban igyekezett. Hamarosan jelentette, hogy Oltványi komolyan reménykedik az Irodalomtörténeti Intézetbe való visszavételében, mert Lukácsy Sándort is újra felvették tudományos kutatói státusba, ráadásul Németh G. Béla tervezett visszavételéről is hallani. Oltványi úgy okoskodott, hogy mindhármut az „ellenforradalom” alatti magatartásuk miatt rúgták ki, így Lukácsy visszavétele 1956-os tevékenységük megítélésének változását bizonyíthatja.³⁶ Németh G. Bélát hamarosan valóban visszahívta Klaniczay Tibor, de Oltványit nem. Kevesen álltak ki mellette, ez összefügghetett tartózkodó, gyanakvó magatartásával, fizikai és lelki alkatával. „Sziklai” szerint kollégái sem kedvelték, bár elismerték tehetségét és szorgalmát. Bóka Lászlónak meglehetősen rossz véleménye volt Oltványiról (és viszont), a tanszékvezető 1964-es temetésén viszont ő is tiszteletét tette, s arcán „*erős meghatódottság volt látható*”. Kollégái közül Nagy Miklós segítette, a korszakban jó pénznek számító 6–8000 Ft-ot is megkeresett Oltványi havonta, állástalan kutatóként (a Jókai kritikai kiadások előkészítésén dolgozott, a forrásanyagokat hasonlított össze, ami nagy figyelmet igénylő aprólékos munka volt, viszont ívenként 250 Ft-ot lehetett vele keresni). Lehetséges, hogy az irodalomtörténész idővel gyanakodni kezdett „Sziklai Barnára”, mert találkozásaik alkalmával nem állt le vele beszélgetni, sürgős és sok munkájára hivatkozva továbbment. Sebestyén Sándor tartótiszt mantaszerűen ismételte Szekeres feladatát: továbbra is próbáljon meg részletesen beszélgetni Oltványival, tájékozódjon politikai nézeteiről.³⁷ Ám „Sziklai Barna” nem ért célt, a tudós nem nyílt meg. De volt még épp elég irodalomtörténész, akiről jelenthetett.

34 = = ÁBTL 3.1.2. M–41884. 322–323. Jelentés Oltványi Ambrusról, 1962. szeptember 18.

35 = = Uo. 324. Jelentés Oltványi Ambrusról, 1962. december 20.

36 = = Uo. 325. Jelentés Oltványi Ambrusról, 1962. december 12.

37 = = Uo. 353–354. Jelentés Oltványi Ambrusról, 1964. november 27.

= = Kiss Ferenc és a „népiesek” megfigyelése

Kiss Ferenc 1962. április 1-jén lett az MTA Irodalomtörténeti Intézet munkatársa,³⁸ s több mint két évtizedig dolgozott ott. Kiss Ferenc 1928-ban született a kárpátaljai Tiszapéterfalván. A gimnáziumot is szülőföldjén, Beregszászban kezdte, Szatmárnémetiben folytatta, majd a debreceni református gimnáziumban fejezte be 1948-ban. Ugyanitt végezte el az egyetem magyar–történelem szakát, tanulmányai végeztével két évig aspiránsként dolgozott a magyar tanszéken. 1956-ban részt vett a forradalomban, a debreceni Csokonai Rádiót irányította, ezért november 4. után hetekre lecsukták, szabadulása után két évig nem kapott állást.³⁹ A fiatal tudóst folyamatos ellenőrzés alatt tartotta a politikai rendőrség 1956-os múltja és a népi mozgalomhoz fűződő kapcsolatai miatt (nagyon jó barátságban volt Czine Mihállyal és Bata Imrével), illetve mert kapcsolatot tartott Székelyhídi Ágostonnal, aki tagja volt 1956-ban a debreceni forradalmi bizottnánynak.⁴⁰ „Sziklai” már 1960 áprilisában részletes jellemzést adott Kissről.⁴¹ Miután a xx. századi magyar irodalommal (főleg Kosztolányi Dezsővel) foglalkozó tudós Debrecenből a fővárosba költözött, és véglegesen elhelyezkedett az Irodalomtörténeti Intézetben, Szekeres még többször tudott vele találkozni. Oltványi Ambrussal ellentétben Kiss hamar a bizalmába fogadta az ügynököt.

1963 januárjában Szekeres László lakásán jött össze mulatozni egy állambiztonsági szemszögből igen érdekes baráti társaság, amelynek tagja volt többek között Czine Mihály, Kiss Ferenc, Juhász Ferenc, Bata Imre, B. Nagy László, Illés Lajos (az *Új Írás* szerkesztője), valamint Végh Antal. Utóbbinak névnapja volt, ezért felvittek „Sziklaihoz” némi bort, és beszélgetni kezdtek a fiatal alkotók problémáiról. Arra jutottak, hogy az ifjú írónemzedék jogosan akarja hallatni a hangját, önálló folyóiratot kéne adni a fiataloknak. Végh Antal – Illés Lajossal szemben – kifejtette, hogy „a fiatal írók személy szerint elsősorban Pándi Pált utálják”. Illés erre elhatárolódott Pánditól, „mondván, hogy ő is volt népi kollégista, s a véleménye nagyon sokban Czine Miskáéval egyezik”. (Pándi és Czine ugyan soha nem volt népi kollégista, ők az Eötvös Collegiumban tanultak, az viszont tény, hogy az 1940-es évek második felében mentalitásukban jóval közelebb álltak a baloldali népi kollégisták szellemiségéhez, mint a polgári korszak elitképző internátusának hagyományaihoz, még ha idővel jelentősen külön is vált az útjuk.) Kiss Ferenc és Végh kifejtette, hogy a *Kortárs* főszerkesztője (nevét nem említették, de Király Istvánról van szó) Pándival szemben támogatja a fiatalok követeléseit, még ha nyíltan ezt nem is mondja ki. „A buzdítása és semlegessége így is nagy érték. Lényegében hasonló a helyzet – Kiss Ferenc szerint – Szabolcsi Miklóssal is. Ekkor újságolta Kiss Ferenc, hogy Darvas József felkérésére készített egy beszámolót az Írószövetség pécsi gyűlésére, melyben a fiatal költők lírájával

38 == Rigó, 1966: 255.

39 == Filep, 2006: 141–143.; Péter (főszerk.), 2000: 1136–1137.

40 == Szőnyei, 2012a: 361.

41 == Szőnyei, 2012b: 566.

foglalkozik teljesen új egyéni megvilágításban. Ez elsősorban a Kortárs főszerkesztőjének az ösztönzésével találkozott.” Ebből a fontos jelentésből a politikai rendőrség képet kaphatott arról, hogyan is gondolkodtak a népi mozgalomhoz húzó irodalomtörténészek, irodalmárok a korszak irodalmi életének meghatározó figuráiról, hol is voltak a törésvonalak. Az alezredessé előléptetett Sebestyén Sándor meg is jegyezte, hogy „*a Pándi Pál elleni hangulat keltésben szerepet játszott a Kortárs és az Új Írás főszerkesztője és más vezető elvtárs egyaránt*”. Majd hozzátette: „*Kiss Ferenc megbízása – figyelembevételével politikai beállítottságát – nem volt a legszerencsésebb intézkedés. Beszámolója miatt utólag az ún. »fiatalok« és az elvtársak egyaránt elmarasztalták.*” A tiszt úgy látta, hogy „*Sziklai Barna*” „*esetenként alkalmas ilyen jellegű találkozások létrehozására*”.⁴²

A fiatal írókkal kapcsolatos vita még egy ideig napirenden maradt. 1963. március elején Végh Antal elmesélte Szekeresnek, hogy Király István arra biztatta, írjon egy „antiurbánus” hangulatú cikket a *Kortárs*-ba, ami a népiek szemszögéből szól majd a főváros erkölcsstelenségéről. Erre majd Szabolcsi Miklós „ráharap”, és a megfelelő „nagy emberek” lépéseket fognak tenni ellene. Az írás el is készült, de ez nem járt különösebb eredménnyel, mindenesetre Sebestyén Sándor rögzíthette, hogy a jelentés egyoldalúan arra utal, hogy Király és Szabolcsi szemben állnak egymással. Az ügynök arról is beszámolt, hogy Kiss Ferenc szidta a *Kortárs* főszerkesztőjét, „*hogy a fiatal írók vitájában meg sem mukkant, csendben visszavonult, mintha semmit sem tudna az egészről, jól lehet annak idején éppen ő volt a fiatalok egyik legnagyobb hatású buzdítója*”.⁴³

1963 tavaszán jellemzést írtak Kiss Ferencről. „*Sziklai Barna*” beszámolt arról, hogy még 1954-ben ismerkedett meg vele, aki szerinte „*jól tájékozott, de helyét alig találó, önálló hangját még mindig csak kereső irodalomkritikus, aki a marxizmus-leninizmus alapvető kérdéseit jól ismeri és magáévá tette. [...] Túlzott kisparaszti morális gőg (finomabban: öntudat) lobog benne, s gyakran szemléli a politikai és irodalompolitikai eseményeket kisparaszti (lényegében minden népisége és tiltakozása ellenére kispolgári) morális alapról.*” Az ügynök a népi mozgalom iránti elfogultsággal is megvádolta Kisst: „*Általában – igen gyakran igen helyesen – értékeli az önálló véleményt, a merev sablonoktól való eltávozást, de ez nem akadályozza meg abban, hogy a beérkezett népi írókat igen csekély kritikával illesse, jóllehet művészi szempontból is található kifogásolni valót náluk is (nyilván talál is).*” A tartótiszt elismerte a jelentés alaposságát, ugyanakkor úgy gondolta, hogy az ügynök állításait nem támasztotta alá Kiss „*baráti körben, összefüggések alkalmával tanúsított magatartásával*”, konkrét cse-

42 = = ÁBTL 3.1.2. M-41884. 328–329. Jelentés az írószövetségi vitáról, 1963. március 22. Vö. Szőnyei, 2012: 567.

43 = = ÁBTL 3.1.2. M-41884. 326. Jelentés a fiatal írók vitájáról, 1963. március 22.

lekedetek bemutatásával. „A jelentések ilyen tartalmú megírása »Sziklai Barná«-nál nehezen megy” – panaszkodott Sebestyén alezredes.⁴⁴

Ugyanebben az időszakban jellemeznie kellett Bata Imrét is. Szekeres szerint Bata „Kiss Ferenc debreceni – s újabban egy kissé pesti – baráti köréhez tartozik. A népi-kisparaszti értékek aggódó szemlélőjeként vizsgálja és látja a politikai kérdéseket. [...] A politikát – miután a történelmi és társadalmi fejlődés nagy általános vonalával egyetért (s helyesli ezen belül a mezőgazdaság kollektivizálását is) – elsősorban morális kérdésnek fogja fel, s ebből a kisparaszti értelmiségi morális szemléletből ítéli meg a politikai kérdéseket is. [...] Kiss Ferenchez hasonlóan – talán nem is egymástól függetlenül – hajlamos a kuruckodásra, azaz az irodalom »lelkét« értők fölényes magabiztosságával igyekszik az egész nemzet számára igazat követelni.” Sebestyén elvtárs ezzel a jelentéssel sem volt megelégedve, úgy vélte, hogy „kissé tudományoskodó”, ugyanakkor szerinte „Sziklai Barna” megerősítette azt, hogy Kiss Ferenc bizonyos vezető szereppel rendelkezik a debreceni irodalmárok körében. A tartótiszt arra jutott, hogy sem Bata, sem Kiss nem ismeri az MSZMP politikáját, s egyelőre nem is tesznek ez ellen semmit. Ám ezt „csupán” korlátozottsággal magyarázta, nem pedig a két személy ellenséges magatartásával.⁴⁵

Az 1963. januári összejövetelen szintén részt vevő B. Nagy László, az Irodalomtörténeti Intézet félállásban alkalmazott munkatársa 1964 tavaszán arról panaszkodott Szekeres Lászlónak, hogy a Kortárstól való 1958-as elkerülése óta jelentős romlás következett be anyagi helyzetében. Az irodalompolitikát liberálisnak nevezte, a pesti sznobok növekvő befolyásától féltette, és visszasírta Révai József idejét, mondván, hogy akkor még volt színvonal. Elutasította a „nyugatimádatot”, az irodalmi élet tüneteit – baloldalról – aggasztónak nevezte, nem látott igazi kortárs tehetséget. Sebestyén elvtárs csodálkozott a jelentésen, mert B. Nagyot jobboldali személyként kezelte a kommunista állambiztonság: „Itt leírt megnyilvánulása szokatlan, s feltehetően elkeseredettségéből fakad. Megnyilvánulása politikai hangulati elemként felhasználható.”⁴⁶

A Debrecenhez kötődő Kiss az 1960-as évek elején – a fővárosba való költözése ellenére – szoros kapcsolatot ápolt a cívis várossal, közreműködött a helyi irodalmi folyóirat, az *Alföld* munkálataiban. Ám 1964-ben a lap a hatalom célkeresztjébe került. A politikai vezetés megelégedte, hogy bizonyos folyóiratokban merésznek számító írások jelentek meg, és nagyjából egy időben leváltottak három főszerkesztőt

44 = = Uo. 337–338. Jelentés Kiss Ferencről, 1963. augusztus 16. Vö. Szőnyi, 2012a: 566.

45 = = ÁBTL 3.1.2. M–41884. 340–341. Jelentés Bata Imréről, 1963. augusztus 16. Vö. Szőnyi, 2012a: 567.

46 = = ÁBTL 3.1.2. M–41884. 345. Jelentés. B. Nagy László megnyilvánulása. 1964. március 26. B. Nagy szavai összececsengenek Tolnai Gábor évekkal későbbi visszaemlékezésével: „Nem, Révai nem olyan volt, mint ma sokan beállítják. Először is: minőségérzke volt. Bóka vagy Sőtér börtönbe került volna, ha nincsen Révai. Pándit becsülte.” Csáki–Kovács (szerk.), 1990: 163.

is: Illés Lajos a budapesti *Új Írás*, Tüskés Tibor a pécsi *Jelenkor*, Mocsár Gábor pedig az *Alföld* éléről kényszerült távozni, a folyóirat pedig bírálóban részesült.⁴⁷ Kiss Ferenc nem értett egyet mindezzel: ő és a debreceni lap „népies” kritikusai „a folyóirat körül kialakult vitát túlexponálnak tartják. Kiss Ferenc szerint a vitában hangoztak el komoly, megfontolandó kifogások, de ezek nem a lényegét érintették. [...] Úgy érzi szükség volt arra, hogy ellenvéleményt produkáljanak az Írószövetségben, s ehhez vidékről (Pécsről, ill. Debrecenből) szolgáltatottak adalékot. Ilyen kifogásokat a fővárosi folyóiratokban [...] is találhattak volna. Nem helyesli Mocsár Gábor adminisztratív büntetését.”⁴⁸ A jelentés a belügyesek szemében igazolhatta azt a hivatalos vélelényt, hogy Kiss Ferenc egyike volt azoknak, akik Mocsár Gáborra káros befolyással voltak, és ezért tolodott el jobbra a debreceni lap.⁴⁹

Ugyanebben a jelentésében „Sziklai” beszámolt arról is, mit gondolt Kiss Ferenc Nagy Sándor író, újságíró letartóztatásáról. Nagy Sándor a Rákosi-korszak ünnepeit írója volt: 1949-ben Kossuth- és Baumgarten-, 1952-ben pedig Sztálin-díjjal jutalmazták, mindemellett parlamenti képviselő is volt. 1956 után azonban egyre kevésbé tartottak igényt szolgálataira, ő pedig kezdeti sikerei után nemigen talált vissza az irodalomhoz. A Kádár-rezsim szélsőbaloldali kritikusainak táborába állt. Nagy egyre inkább az elszigetelt Albániában igyekezett megtalálni az „*eszményi szocialista modellt*”.⁵⁰ Az Enver Hodzsa vezette balkáni ország az 1960-as évek elejére teljesen szakított a szovjet blokkal, és továbbra is ragaszkodott a sztálini típusú totális diktatúra formáihoz. Nagy Sándor a budapesti albán követség látogatója lett, ahonnan röpiratokat, propagandaanyagokat hozott és terjesztett. 1964 márciusában őrizetbe vették a magyar hatóságok, majd csakhamar háromévi börtönre ítélték izgatás miatt. Pere azért volt fontos az MSZMP irányítóinak, mert igazolni lehetett a kétfrontos harcot: nemcsak a „jobboldalt”, hanem a „szélsőbaloldalt” is megfegyvelmezték.⁵¹ Kiss Ferenc azonban úgy vélte, hogy hazánkban „a baloldali elhajlás sohasem jelent olyan veszélyt, mint a jobboldali. Nagy Sándor letartóztatásában nem azt látja, hogy Magyarországon egyformán harcolnak a jobb és a baloldali túlzás ellen. Nagy Sándor rajongó és meglehetősen egyszerű volt író, aki az Albán Követséggel együttműködött röplapok terjesztésében. Nem tartja komolynak Nagy tevékenységét.” „Sziklai Barna” tartótisztje szerint Kiss Ferenc az Alföldet ért bírálata és Nagy Sándor ügyével kapcsolatos megnyilvánulásai valóban arra utalnak, hogy van olyan nézet, mely szerint

47 == Szőnyei, 2012a: 1037.

48 == ÁBTL 3.1.2. M-41884. 349. Jelentés, 1964. április 17.

49 == Szőnyei, 2012a: 362.

50 == Emellett a Szovjetuniót árulással vádoló kínai újságcikkek angol, francia, német és magyar nyelvű fordításait is tanulmányozhatta, mert ezeket egy 1964-es házkutatás során lefoglalta nála a rendőrség. Szőnyei, 2012a: 1042.

51 == Uo. 1036–1038, 1056.

Magyarországon „sokkal súlyosabban ítélik meg a kisebb-mértékű jobbra hajlást, mint a nagyobb balos túlzásokat”.⁵²

= = = Összegzés

Szekeres 1964-ig írt viszonylagos rendszerességgel jelentéseket az MTA Irodalomtörténeti Intézetéről. Igaz, már 1962 májusában elkerült onnan a Petőfi Irodalmi Múzeumba,⁵³ de több egykori kollégájával tartotta a kapcsolatot, gyakran megfordult a pesti tudományegyetem bölcsészkarán is, így képes volt naprakész információkkal ellátni megbízóit. 1964 után viszont inkább az új munkahelyén dolgozó munkatársainak megfigyelésére koncentrált. Sosem írt önálló könyvet, német és cseh nyelvű irodalmat fordított egész élete során. Annál többet körmölt az állambiztonságnak: utolsó jelentését 1987-ben adta, M-dosszióját 1988-ban zárták le. Harminc éven át írt jelentései öt kötetet töltenek meg.⁵⁴ Az elmélyült tudományos munkához nem volt elég szorgalma, talán ezért is próbálta meg tehetségesebb kollégáit jelentéseivel lejáratni. Élete vége felé egyre inkább úrrá lett rajta a frusztráció, ami már fiatalon is jellemezte őt (erről volt felesége, Ormos Mária történész is beszámolt önéletrajzában).⁵⁵

Az MTA Irodalomtörténeti (1969-től Irodalomtudományi) Intézete szépen fejlődött. Nemzetközi kapcsolatai bővültek: az irodalomtudomány külföldi eredményeinek hazai megismertetését jórészt a Ménesi úti kutatóhely vállalta magára.⁵⁶ Bár a pártszervek Szekeres László távozása után is törekedtek arra, hogy a hatalom teljesen alárendelődjön a kultúrpolitika mindenkori irányvonalának, ez Sőtér Istvánnak és befolyásos munkatársainak köszönhetően nem valósult meg. A nagy tekintélyű, jó pártkapcsolatokkal rendelkező tudósok – elsősorban Sőtér és Klaniczay – el tudták érni, hogy az Intézet falain belül megnyilvánulhassanak a legkülönbélebb vélemények.⁵⁷ Ez a szabad légkör nagyon jó hatással volt a tehetséges kutatókra. Az 1960-as években elkészült a marxista irodalomtörténetnek szánt hatkötetes szintézis (becenévén a Spenót), mely egyrészt megfelelt az állami kultúrpolitika igényeinek, másrészt egy színvonalas, mai napig használható munka lett. Az ideológiai igények alapján felállított Irodalomelméleti Osztály sem váltotta be maradéktalanul a pártállam kultúrpolitikusaik várakozásait: a munkacsoport a modern irodalmi gondolkodás ösztönzője lett, különféle irányzatok közös műhelyévé vált, a Kritika pedig a diktatúra körülményei között szabadabb véleménynyilvánításnak adott teret (nem véletlenül vették el 1971-től az Intézettől a lapot, és adták át Aczél György emberének, Pándi Pálnak).

52 = = ÁBTL 3.1.2. M-41884. 350. Jelentés, 1964. április 17.

53 = = Rigó, 1966: 255.

54 = = Szőnyi, 2012a: 132.

55 = = Ormos, 2017: 186–187.

56 = = Szegedy-Maszák, 2011: 160.

57 = = Pomogáts, 1991: 232.

Természetesen a pártszervek sokszor bízták meg olyan feladatokkal a kutatóhelyet, mely aktuálpolitikai célokat vagy a hivatalos ideológiát szolgálta, s arra is volt példa, hogy bizonyos szerzők művei nem jelenhettek meg, az Irodalomtörténeti Intézet mégis a szabadabb légkörű, függetlenebb műhelyek közé tartozott.⁵⁸ Igaz, a nagy egyéni teljesítmények mellett akadtak olyan munkatársai is az intézménynek, akik tehetségükhöz képest viszonylag kevés publikációt hagytak hátra az évtizedek során, az Intézet tevékenységéről alkotott összkép mégis pozitívnak tekinthető.

=== Levéltári források ===

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)
3.1.2. Munka dossziék
M-41884. „Sziklai Barna”

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)
288. f. MSZMP Központi Szervei
33. cs. Tudományos és Kulturális Osztály

=== Hivatkozott irodalom ===

Bodnár, 2000

Bodnár György: *Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézet.*
Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.

Csáki–Kovács (szerk.), 1990

Rejtőzködő legendárium. Fejezetek egy kultúrpolitikus sorstörténetéből. Az interjúkat készítette és a kötetet szerkesztette: Csáki Judit, Kovács Dezső. Szépirodalmi–Szemtanú, Budapest.

Filep, 2006

Filep Tibor: A Polgár-dosszié. *Hitel*, 10. sz. 140–164.

Kósa (szerk.), 1995

Szabadon szolgál a szellem. Tanulmányok és dokumentumok a száz esztendeje alapított Eötvös József Collegium történetéből 1895–1995.

Szerkesztette és a dokumentumokat válogatta: Kósa László. A válogatásban közreműködött: Ress Imre. Eötvös Collegium, GIFT Kft., Budapest.

⁵⁸ === Bodnár, 2000: 17.; Simon, 2011: 367, 385. Lásd még: Őze, 2009: 97.

Ormos, 2017

Ormos Mária: *Remények és csalódások*. Kossuth, Budapest.

Óze, 2009

Óze Sándor: *Nemzettudat és historiográfia*. Hamvas Intézet, [Budapest].

Pál, 2022

Pál Zoltán: „Sziklai Barna” jelentései az MTA Irodalomtörténeti Intézetéről (1958–1964) I. rész. *Betekintő*, I. sz. 89-119.

Péter (főszerk.), 2000

Új magyar irodalmi lexikon. Második, javított, bővített kiadás.
Főszerkesztő: Péter László. Akadémiai, Budapest.

Pomogáts, 1991

Pomogáts Béla: *Noé bárkája. Tanulmányok és vallomások*. Széphalom Könyvműhely, Budapest.

Rigó, 1966

Rigó László: Az Intézet tíz évének (1956–1965) főbb eseményei. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1–2. sz. 251–254.

Simon, 2011

A Nagyboldogasszony úttól a Ménesi útig. Történetek és dokumentumok az MTA Irodalomtudományi Intézet évtizedeiből. Írta és a dokumentumokat sajtó alá rendezte Simon Zsuzsanna. Nap, [Budapest].

Szegedy-Maszák, 2011

Szegedy-Maszák Mihály: *Az újraolvasás kényszere*. Kalligram, Pozsony.

Szőnyei, 2012a

Szőnyei Tamás: *Titkos írás. Allambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956–1990*. I. kötet. Noran, Budapest.

Szőnyei, 2012b

Szőnyei Tamás: *Titkos írás. Allambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956–1990*. 2. kötet. Noran, Budapest.

Kulcsszavak

=====

értelmiség, tudomány, ügynöki hálózat

/ Agent Reports from the Institute of Literary History of the Hungarian Academy of Sciences (1958–1964) /

The article introduces the early history of the Institute of Literary History of the Hungarian Academy of Sciences based on state security documents. Literary historian László Szekeres worked in the institute in the first years of the Kádár Era. The Political Investigation Department recruited him to be an agent on 4 May 1957 by using compromising data. Szekeres joined the Institute of Literary History in 1958 and wrote reports under the alias “Barna Sziklai” about his colleagues to the political police. Persons he reported about included István Sőtér, Tibor Klaniczay, József Szauder, Sándor Fekete, Endre Gerelyes, Miklós Szabolcsi, József Béládi, Mihály Czine, György Bodnár, Ambrus Oltványi, Sztoján Vujicsics D., Béla Pomogáts, etc. The documents he wrote provide an insight into the everyday life of the institute, the debates and conversations of the scholars who were working there. As the Institute of Literary History was an important institution of the intellectuals of Budapest and one of the most significant research centres of Hungarian literary historians, a detailed analysis of Sziklai’s reports can contribute to having a better knowledge of the history of humanities intellectuals in the Kádár Era.
